

Het Cartularium van het Sint-Elisabethbegijnhof van Gent

In *Begijnhofkrant* 82 (winter 2023) gingen we dieper in op het ontstaan en de evolutie van het Sint-Elisabethbegijnhof van Gent. In 1883 verscheen een uitgebreide bewerking van het Cartularium van dit begijnhof.⁽¹⁾ Graag verkennen we met u het eerste decennium: van 1235 tot 1245. Een tekst uit 1233 uit een ander archief werpt een bijzonder licht op de ontstaansgeschiedenis.

De teksten zijn alle in het Latijn gesteld. Van één document de dato 4 maart 1244, in onze tijdrekening 4 maart 1245, is het origineel verloren gegaan, maar een latere, uit de 15de eeuw stammende Middelnederlandse vertaling werd in het Cartularium opgenomen.

Godvruchtige vrouwen

Anno 1235 wordt melding gemaakt van twee, allicht kleine gemeenschappen: een gasthuis voor godvruchtige arme vrouwen en zowat een jaar later wordt ten behoeve van een andere groep vrouwen een kapelaan benoemd. Johanna, gravin van Vlaanderen en Henegouwen, stichtte daarbij een kapel in een tehuis (*"hospicium"*) voor godvruchtige arme vrouwen aldaar (*"religiosarum mulierum pauperum"*). De gravin voorzag ook in een rente voor het levensonderhoud van de kapelaan. In het begin was er dus blijkbaar al wel een gods- of gasthuis, maar "begijnen" worden (nog) niet vermeld.

Zowat een jaar later, in oktober 1236, werd deze rente met name toegekend aan magister Walter, de provisor van de begijnen. Merkwaardig is dat de voornoemde arme vrouwen nu pas of nu wel de benaming "begijnen" krijgen. Die term was dus nieuw en mogelijk ook nog wat vreemd.

Het poortgebouw van het oude Sint-Elisabethbegijnhof, heropgebouwd als deel van de Bijloke-site aan de Godshuizenlaan, met bovenaan in de nis een beeld van Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen, die het stuk land schonk waarop het oorspronkelijke begijnhof kon worden gebouwd.

Gravin Johanna overleed in december 1244 en begunstigde in haar testament "de godvruchtige vrouwen van Kortrijk die begijnen worden genoemd". Een verklaring van de blijkbaar nog wat onzekere term "begijnen" werd dus nodig of nuttig geacht. Johanna werd opgevolgd door haar zuster Margaretha en die voerde in februari 1245 deze testamentaire beschikking uit.

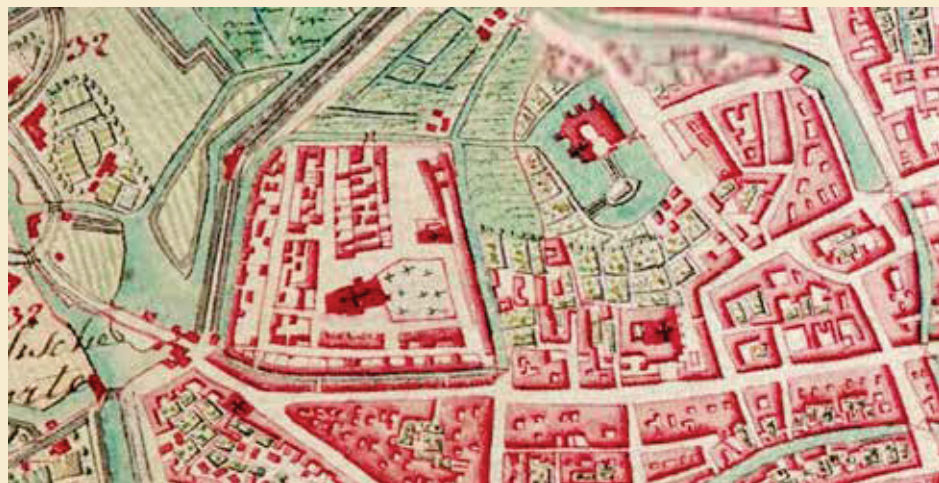
Maar terug naar de eerste kapelaan. Zoals gebruikelijk werden diens verplichtingen nauwkeurig benoemd. Hij dient wekelijks in het gasthuis of op enige andere plaats, maar alleszins ten behoeve van de begijnen (*"ad utilitatem beghinarum"*) ten minste een mis

op te dragen aan de Heilige Geest, een aan de Heilige Maagd en een aan de overledenen. De overige weekdays wordt hij verzocht om, weliswaar naar zijn eigen devotie, zo vaak mogelijk een mis op te dragen. Hem wordt uitdrukkelijk gevraagd om bij elke mis te bidden voor de ziel van de overleden echtgenoot (Ferrand van Portugal) van gravin Johanna en voor de gravin zelf. Meer bepaald dient hij devoot te bidden hetzij in het gasthuis bij de armen aldaar, hetzij bij de begijnen wanneer hij die bezoekt. De kapelaan werd dus geacht in te staan voor twee gemeenschappen: de begijnen en de godvruchtige arme vrouwen in het gasthuis. Deze beide gemeenschappen worden alsnog als alleenstaand beschouwd.

Terrein voor begijnhof

Zes jaar later, in mei 1242, leek de tijd rijp om aan de begijnen (*"ad opus beghinarum"*) een terrein ter beschikking te stellen. Meer bepaald vraagt gravin Johanna aan de Gentse schepenen om een terrein af te staan van dezelfde lengte als breedte en dat door grachten omringd is (*"terram illam... sub eadem longitudine et latitudine, qua circumfossata est ..."*). In de Ferrarisatlas (kaart 35) vinden wij dit vierkante perceel omgeven door grachten terug.

Kort daarna bevestigt de gravin dat de Gentse schepenen op haar vraag zijn ingegaan. Ze preciseert dat het de bedoeling

Het vierkante perceel dat reeds vermeld werd in de 13de eeuw, komt ook voor in de Ferrarisatlas (fragment uit kaart 35) en is tot op vandaag de dag herkenbaar in het kadaster.

is dat de begijnen daar gaan wonen. Indien de begijnen dat niet wensen te doen, mag het terrein niet aan leken worden overgedragen en zal het bezit ervan opnieuw overgaan naar de stad Gent.

In juni 1242 beveelt de gravin dat op het terrein dat ter beschikking wordt gesteld van de religieuze vrouwen om er te wonen, ook een hospitaal wordt gebouwd voor zieke begijnen en dat ter ere van Sint-Elisabeth (*"in usus beghinarum egrotantium, ad honorem sancte Elizabeth hospitale construetur"*). De gravin had ook al de nodige schikkingen getroffen voor de overplaatsing van een reeds eerder genoemde kapel naar daar: *"In idem vero hospitale sancte Elizabeth transferri faciemus capellaniem que fuit in hospitali"*. En de abdis van het Bijloke-klooster werd verzocht om jaarlijks vijftien pond te geven voor het levensonderhoud van de kapelaan. De taak van de kapelaan wordt nogmaals bevestigd: instaan voor de zielenzorg van de voornoemde religieuze vrouwen en van het Sint-Elisabethziekenhuis.

In juli 1242 bevestigt de abt van de Sint-Baafsabdij zijn instemming met de stichting van een kapel voor de begijnen. Daar mogen erediensten worden gehouden en gewijde hosties bewaard, evenals de gewijde olie of ziekenolie (*"oleum infirmorum"*). Tevens mogen de begijnen die daar wonen, maar niemand van buitenaf daar ook worden begraven. Elke nieuw aangestelde kapelaan moet zich aanmelden bij de abdij en wel met brieven of een getuigschrift dat is afgeleverd door de begijnen. De abt zal hem dan de jaarrente van vijftien pond overmaken voor de tijd dat hij zijn functie waarneemt. Maar de abt verbindt er nog verscheidene andere voorwaarden aan. Alle offergeld gegeven tijdens de mis komt toe aan de parochiepriester, die uiteindelijk verantwoordelijk blijft voor de zielenzorg. En de begijnen moeten minstens eenmaal per jaar gaan biechten bij hun pastoor. De begijnen moeten ook een tiende afstaan van alle graan, gerst en haver die zij voortbrengen op hun gronden. De "tienden" zijn niet van toepassing op de vruchten van de tuin en de boomgaard die ze niet voor verkoop, maar voor eigen gebruik telen.

Op 21 oktober 1243 verzoekt gravin Johanna een kanunnik in Doornik om jaarlijks een deel van de inkomsten, meer bepaald tien pond die ze hebben van woeste gronden, te geven aan de provisor van de begijnen in Gent, ten behoeve van de kapelaan aldaar.

Gravin Johanna overlijdt op 5 december 1244 en wordt opgevolgd door haar zuster Margareta. En die schenkt op 4 maart 1245 een erfelijke en eeuwige rente van tien pond jaarlijks ten behoeve van de *"aermer ende zieker vrouwen die gheheeten zijn beghinen, int hospitaal ghestaen int beghine*

hof te Ghend". Zij doet dat in uitvoering van het testament van haar overleden zuster Johanna. Het legaat bedraagt tweehonderd pond jaarlijks erfelijke rente, te besteden aan *"aelmoesen"*, en Johanna had al vijfenzestig pond zelf toegewezen. Het was dus aan haar zus Margareta om de overige honderdvijfendertig pond gepast te verdelen. Zij raadpleegde daarvoor Heinric van der Eeke en broeder Michiels, beiden predikheren *"van de ordene van de predicaers"*.

Welke raad beide predikheren gaven, is ons niet bekend. Maar een rente van tien pond werd aan de begijnen van Gent geschonken. In een andere brief van hetzelfde jaar en dezelfde maand worden de begijnen van Kortrijk ook bedacht met een rente van tien pond⁽³⁾ en dat eveneens op advies van dezelfde predikheren. Zo werden anno 1245 het bestaan en belang van het begijnhof van Gent en van het hospitaal daaraan verbonden, als instelling bevestigd. We mogen besluiten dat al vóór 1235 religieuze vrouwen leefden in de stad Gent. Zij kregen de welwillende aandacht van gravin Johanna. Daartoe zocht zij de steun en wakkerde de betrokkenheid van het Gentse stadsbestuur en van twee abdijen aan. Deze groep vrouwen vormde de kern waaruit in tien jaar tijd zowel het Sint-Elisabethbegijnhof als het Sint-Elisabethhospitaal konden ontstaan en groeien.

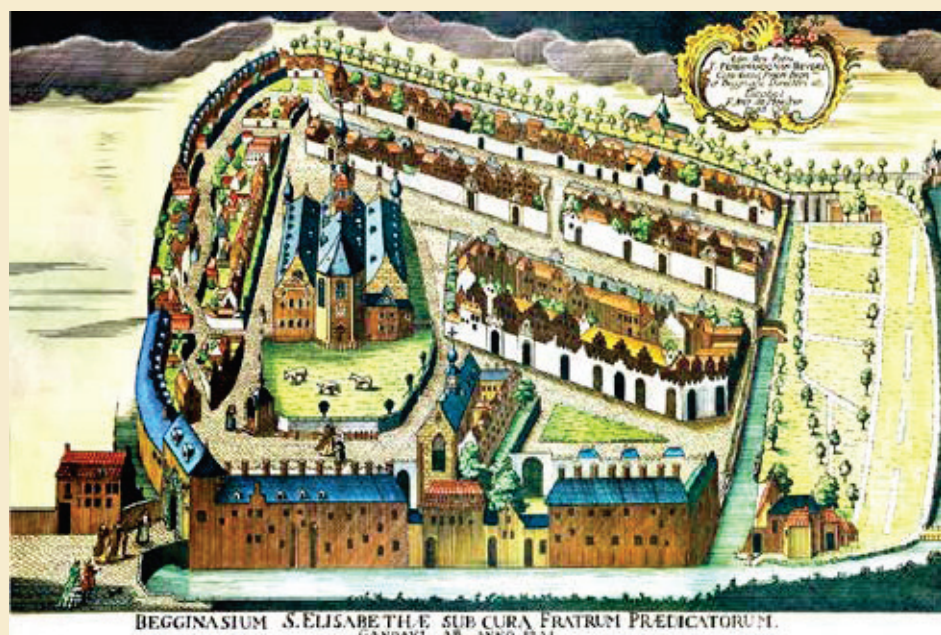
Tekst van 1233

Maar er is nog een oudere tekst, met een verrassende inhoud. Deze tekst dateert van juni 1233. Hij maakt geen deel uit van het Cartularium en werd aangebracht door kanunnik J. Lavaut, secretaris-archivaris van het bisdom Gent. De auteur van het

Cartularium nam hem dan ook op als addendum.⁽²⁾ En inderdaad, deze tekst vormt een belangrijk gegeven bij de vroege wordingsgeschiedenis van het begijnhof van Gent.

Op verzoek van Johanna gravin van Vlaanderen stelt de abdis van de abdij van Bijloke een terrein ter beschikking. Dat is gelegen buiten de stadspoort naar Ekkerghem (in de tekst Heckergem genoemd). Daar zal een gebouw worden opgericht. Godvruchtige en kuise vrouwen die een leefregel (*"disciplina"*) willen volgen, kunnen daar onderdak (*"accommodentur"*) krijgen als ze dat wensen. Wat die *"disciplina"* dan wel inhoudt, wordt verder in de tekst aangegeven. Het terrein zal eigendom blijven van de abdij. En de slaagkansen van het project leken nog onzeker, want de abdis houdt een slag om de arm. Indien de voormelde vrouwen hun onderkomen zouden verlaten, zou de eigendom van het terrein en het hospitaal vrij en onbelast terugkeren naar de abdij.

Ook de kapel in het armenhuis (*"domo pauperum"*) bij de Sint-Michielskerk van Gent zal naar het voornoemde terrein worden overgebracht. Ook de kapel blijft eigendom van de abdij en de voornoemde vrouwen mogen niets wijzigen aan de gebouwen of kapel zonder toestemming. Zij mogen hun woonerf nooit (sic) uitgaan, tenzij met toelating. En zo ze buiten of in de stad gaan, moeten ze minstens met twee zijn. Zij zullen zich hoeden voor vertrouwelijke omgang (*"familiaritate"*) met de kloosterfamilie. Zij moeten er nauw op toezien niets te doen of te zeggen dat voor de abdij belastend, aanstootgevend of beledigend zou zijn. Daar wij hun levenswijze nadrukkelijk willen bevorderen, dienen zij zich getrouw

Plattegrond van het Sint-Elisabethbegijnhof van Gent anno 1234, dat tot stand kwam onder impuls van gravin Johanna van Constantinopel en onder toezicht van de predikheren (*"sub cura fratrum praedicatorum"*).

te tonen aan onze abdij (*“erga nos”*). Daarna worden enkele bijkomende regels aangegeven. Zij mogen geen private contacten onderhouden met de kloosterlingen, noch te vaak naar het klooster komen. Wel mogen zij, net als alle andere vrouwen die daar leven, ten gepasten tijde ons klooster bezoeken wanneer een publiek sermoen wordt gegeven.

Uit de brief van de abdis van Bijloke blijkt dat het gaat om een project waarvan het welslagen onzeker leek. Een terrein wordt ter beschikking gesteld, evenals een kapel en een nog te bouwen onderkomen voor “godvruchtige en kuise vrouwen”. Deze vrouwen moeten bereid zijn om onder een regel (*“disciplina”*) te leven, een strikte leefregel dus. Hen wordt de vrije keuze gelaten, hun “vrije wil” is bepalend. En al is in 1233 de term “begijnen” nog afwezig, toch wijst veel erop dat hier de materiële basis werd gelegd voor wat in een tiental jaren tijd zou uitgroeien tot een volwaardig begijnhof. Ook de leefregel bevat enkele elementen die in latere statuten van andere begijnhoven weerkeren.

Jef Van den Bergh

Bibliografie

1. Baron Jean Béthune, *Cartulaire du Béguinage de Sainte-Elisabeth à Gand* (Mémoire de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre), Brugge, 1883
2. ibidem, blz. 302
3. Jef Van den Bergh, *De Gravin van Vlaanderen en Henegouwen schenkt een jaarrente aan de Kortrijkse begijnen*, in: *Begijnhofkrant* 58 (winter 2017)

Van Laer en Bols: twee voornamen uit het land van Turnhout

Binnen in kerken treft men dikwijls grafstenen aan die een graf bedekken en die door hun inscripties de herinnering aan de overledenen levendig houden. Grafplaten zijn dan ook een belangrijke bron van informatie voor de lokale geschiedenis, de epigrafie, de heraldiek en de genealogie. Vele vloerzerken werden echter eeuwenlang achteloos met de voeten getreden, zodat de beeltenis en inscriptie vrijwel volledig uitgesleten en bijna onleesbaar zijn geworden. Ook nu nog vormen zij een verwaarloosd onderdeel van ons kerkelijke patrimonium: er wordt nog steeds respectloos overheen gestapt of de stenen verdwijnen bij een van de vele onderhoudswerken aan de kerk.

De meest gebruikte steensoort voor dergelijke grafstenen is de blauwe hardsteen of arduin, een kalksteen die duurzaam, slijtvast en in grote afmetingen vindbaar is. De belangrijkste steengroeven in ons land waren gelegen in de Maasvallei (Luik, Hoei en Dinant), het Scheldebekken (Doornik) en de provincie Henegouwen (Ecaussinnes). Vanaf de tweede helft van de 14de eeuw kenden ook bleke steensoorten succes, zoals de Noord-Franse witte steen en de Brabantse zandsteen, die zachter waren en dus gemakkelijker te bewerken dan arduin.

Vaak werden de groeven opgevuld met hars of pasta, waardoor de voorstelling zich duidelijker aftekende. Ook in de Turnhoutse kerken vinden we heel wat van die grafstenen terug.

Drie zussen Van Laer

Zo ligt in de noordelijke zijbeuk van de Turnhoutse Heilig-Kruiskerk of Begijnhofkerk, voor het Sint-Anna-altaar, de grafplaat van de zussen-begijnen Joanna Van Laer († 07-01-1696), grootmeesteres, Anna

Grafplaat van de drie zusters-begijnen Van Laer in de Begijnhofkerk van Turnhout.